

І.Б.МРАКА*

ПЕРШИЙ ПРИЗОВ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ДО ПОЛЬСЬКОЇ АРМІЇ (1922–1923 рр.)

Аналізуються підготовка та проведення військово-політичним керівництвом Польщі першого загального призову в армію на території Східної Галичини, визначаються труднощі цього процесу, відображається ставлення новобранців до служби в польському війську.

Ключові слова: Східна Галичина, Польща, польська армія, військовий призов, «добровольці», повітова команда поповнення.

Тема першого призову українців Східної Галичини до польської армії восени 1922 р. предметом спеціального дослідження не була, хоч окремі її аспекти частково висвітлено у працях вітчизняних¹, російських² та, особливо, польських³ фахівців. З огляду на таку ситуацію, мета нашої статті – проаналізувати підготовку й обставини проведення першого загального військового призову у Східній Галичині, визначити ставлення новобранців до служби в польському війську.

Відродження незалежності Польщі та її утвердження відбувалося в умовах масштабних геополітичних змін наприкінці Першої світової війни й у перші повоєнні роки. Нові кордони держави визначалися завдяки активній діяльності польської дипломатії в умовах збройної боротьби у Східній Галичині. Не обійшлося без використання зброї й на західному та північно-східному рубежах країни. Реалізація державотворчих концепцій змушувала негайно вирішувати низку соціально-економічних завдань, передовсім – військово-політичних. Створення армії, яке розпочалося ще напередодні проголошення незалежності, стало чи не найголовнішим напрямом діяльності польського керівництва. Одну з перших відозв Регентської ради⁴ від 12 жовтня 1918 р. було

* Мрака Ігор Богданович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичного краєзнавства історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

E-mail: igor_mraka@yahoo.com

¹ Руккас А. Вояки-українці в польській армії (1921–1939 рр.) // Військово-історичний альманах. – Ч.2. – К., 2002. – С.54–65; Його ж. Вояки-українці в польській армії (1921–1939 рр.) // Там само. – Ч.3. – К., 2002. – С.16–30.

² Федевич К. Галицькі українці у Польщі 1920–1939 (інтеграція галицьких українців до польської держави у 1920–1930-ті рр.). – К., 2009.

³ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989; Kowalski T. Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1996. – №1; Idem. Mniejszości narodowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939). – Toruń, 1997; Krotofil M. Ukraińcy w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym // Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939: Zbiór studiów pod red. Z.Karpusa, W.Rezmera. – Toruń, 2001; Stawecki P. Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej // Ibid.

⁴ Створено у вересні 1917 р. після розпуску Тимчасової державної ради (діяла з січня того року) й оголошення німецьким та австрійським генерал-губернаторами декретів двох імператорів про державну владу майбутнього королівства. До часу покликання короля вища влада

адресовано офіцерам і солдатам колишніх польських військових формувань із закликом вступати до створюваної армії⁵.

Комплектація війська відбувалася в той час здебільшого на добровільній основі через украй скромні, а інколи навіть нужденні умови забезпечення й утримання армії⁶. Підтвердження цього – відкритий лист одного з військово-службовців як відповідь прихильникові запровадження загальної військової повинності генерал-поручникові Е.Міхаелісу⁷. Такий стан справ мав і свої переваги: в армію, сформовану на добровільній основі, ішли здебільшого особи з високою національною свідомістю та почуттям відповідальності щодо рідної держави. За свідченням офіцера Ст.Жоховського, «майже 70% особового складу [...] становила молодь, [...] яка готова була зі зброєю в руках обороняти відроджену незалежність спільної вітчизни»⁸.

Згодом добровільність поступово перейшла у загальну військову повинність. Перший обов'язковий набір до армії відбувся на території Краківського генерального округу⁹. Згідно з наказом Ю.Пілсудського від 5 грудня 1918 р.¹⁰, осіб 1896–1899 років народження було призвано на військову службу терміном на чотири місяці. Згодом, за ухвалою сейму від 7 березня 1919 р., відбувся додатковий набір до війська на тих теренах, де «ще не було проведено призов»¹¹.

На той час у рішеннях влади йшлося про мобілізацію етнічних поляків. Нововведення не поширювалися на території, державно-правовий статус яких ще не було визначено, та на осіб не польської національності. Східної Галичини ці ухвали сейму не стосувалися з огляду на польсько-українську війну й міжнародну дискусію про політичний статус регіону, що тривала на Паризькій мирній конференції.

покладалася на Регентську раду у складі трьох осіб – архієпископа А.Коковського (1862–1938 рр.), князя З.Любомирського (1865–1943 рр.) і землевласника Ю.Островського (1850–1923 рр.). Регентська рада проіснувала до листопада 1918 р. (див.: *Запекільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Л., 2002. – С.439).

⁵ Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej. – 1918. – №1. – С.3.

⁶ *Pobóg-Malinowski W.* Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945. – Т.2. – Londyn, 1956. – С.372–373.

⁷ У листі, підписаному «Kapral Szczapa», йшлося:

«Пан генерал як спеціаліст повинен добре усвідомлювати політичну ситуацію у країні й розуміти, чим може обернутися оголошений зараз призов [...]. Якби пан генерал опинився в одному з батальйонів у провінції та поглянув на спорядження солдатів, то не захотілося б йому призову. Що витерпить солдат, котрий іде до армії з власної волі, того, пане генерале, не витерпить солдат, який у війську з примусу. За всієї своєї фаховості генерал Міхаеліс не дасть зараз солдатам ані карабінів, ані мундирів, ані взуття чи, наприклад, матраців»

(див.: *W sprawie organizacji wojska // Rząd i Wojsko.* – 1919. – №1. – С.8).

⁸ Zakład Narodowy imienia Ossolińskich (Wrocław; далі – ZNiO). – Dział rękopisów. – Rkps.16175/II. – С.38.

⁹ У листопаді 1918 р. територію Польщі було поділено на 15 округів і 5 генеральних округів. До Краківського генерального округу входили терени Краківського та Перемишльського округів (див.: *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych.* – 1918. – №6. – С.55–56).

¹⁰ *Dziennik Rozkazów Wojskowych.* – 1918. – №12; *Kowalski T.* Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej. – С.72–73.

¹¹ *Dziennik Rozkazów Wojskowych.* – 1919. – №33. – С.846.

Попри тимчасову невизначеність статусу східногалицьких, як, зрештою, й інших спірних теренів, польське військово-політичне керівництво поступово готувало правове підґрунтя для залучення національних меншин на військову службу. Одним із перших документів, який регулював призов до польської армії, став «Тимчасовий закон про загальну військову повинність», виданий Регентською радою 27 жовтня й опублікований на початку листопада 1918 р.¹² У ст.1 документа зазначалося, що «військова служба є обов'язком кожного громадянина Польської держави. Кожен громадянин повинен виконати цей обов'язок особисто»¹³. У розд.18 прописувалися положення, які не стосувалися безпосередньо українців чи інших осіб непольської національності, проте могли бути використані для їх залучення/призову до армії в майбутньому. Згідно зі ст.109, громадяни іноземних держав військовозобов'язаними не вважались¹⁴. Утім, судячи з дальшого змісту, особи, які набули польське громадянство, призиватимуться навіть у випадку «проходження військової служби у своїй попередній Вітчизні» (ст.110). Закон передбачав, що ті, хто не має громадянства, але тривалий час проживає в Польщі, «будуть призиватися на строкову службу нарівні з громадянами Польської держави, якщо не зможуть довести, що є громадянами іншої держави» (ст.111)¹⁵.

Восени 1918 р., коли польсько-українське протистояння у Східній Галичині лише починалося, а його наслідки важко було спрогнозувати, про реалізацію положень цього закону не йшлося. Проте вже за рік Польща володіла цими територіями де-факто та прагнула закріпити їх де-юре, домагаючись визнання з боку європейських держав. Захоплення Східної Галичини означало початок поступової її інтеграції до складу Польщі. Для цього було ухвалено низку нормативних актів, у тому числі закон, який доповнював правову базу для залучення в майбутньому підданих колишньої Австро-Угорської імперії до війська. Так, згідно із законом про польське громадянство від 20 січня 1920 р., мешканці Східної Галичини ставали громадянами Польщі, якщо вони «мали право власності або постійно проживали в одній із гмін на території Польської держави, що попередньо входила до складу Австро-Угорщини» (ст.2, п.1 б). Водночас особи, прийняті на роботу в державні органи влади або ж на військову службу, отримували польське громадянство автоматично, якщо не висловили до того якихось застережень чи відмови (ст.4)¹⁶. Після набуття законом чинності всі мешканці Східної Галичини вважались громадянами Польщі. Згодом це було підтверджено циркуляром міністра внутрішніх справ від 20 листопада 1922 р., в якому зазначалося: «Згідно зі ст.2, п.1 б закону про громадянство, особи, що мають право приватної власності або постійно проживають в одній із гмін Східної Малопольщі, стали громадянами Польської держави»¹⁷. Аналогічну позицію займали

¹² Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej. – 1918. – №2. – 1 listopada.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1920. – №7. – S.82–83.

¹⁷ Dziennik urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. – 1923. – №1. – 28 lutego. – S.9–10.

польські дипломатичні представництва щодо українців, котрі прагнули повернутися додому – у Східну Галичину¹⁸.

У розпорядженні міністра внутрішніх справ від 7 червня 1920 р. щодо виконання згаданого нормативного акта зазначалося: «До остаточного визначення кордонів територією Польської держави, на яку поширюється закон від 20 січня 1920 р., є місто Варшава, воеводства Варшавське, Лодзьке, Келецьке, Люблінське, Білостоцьке, Познанське, Поморське, а також колишнє королівство Галичини й Лодомерії з Великим князівством Краківським»¹⁹. Наступним підтвердженням дії цього закону на теренах Східної Галичини стало розпорядження керівника МВС від 20 квітня 1921 р.²⁰ Зрештою, ст.91 конституції 1921 р. остаточно закріпила: «Усі громадяни зобов'язані пройти військову службу».

Отже наявна нормативно-правова база давала військово-політичному керівництву країни законні підстави для проведення на території Східної Галичини призову до польської армії серед представників національних меншин. Слід зазначити, що архівні матеріали, як і мемуарні твори, практично не містять згадок про випадки відмови від польського громадянства. На думку російського дослідника К.Федевича, набуття його галицькими українцями, вочевидь, відбулося після визнання Лігою Націй належності Східної Галичини до Польщі в березні 1923 р.²¹

Перша спроба призвати до армії осіб непольської національності, у тому числі й українців зі Східної Галичини, припала на період польсько-більшовицької війни. Рішення про це ухвалила Рада оборони країни 15 липня 1920 р. – воно мотивувалося необхідністю «раціонального розподілу зусиль» для захисту держави. Саме тоді червоні війська вступили на східногалицькі терени. Перед лицем загрози серед частини польських військових нерідко проявлялися панічні настрої, випадки втечі вглиб країни. Цікавий феномен: рядовий склад армії виявився морально стійкішим за офіцерство. Це підтверджує доповідна записка на ім'я керівника держави Ю.Пілсудського від 20 липня 1920 р.:

¹⁸ Щодо цього в меморандумі від 20 вересня 1923 р., розісланому польським дипломатичним представництвам за кордоном, йшлося:

«З огляду на чинні закони (ст.2 закону про громадянство від 20 січня 1920 р.) польським громадянином є кожен, хто належить до іміни, котра входить до складу Речі Посполитої. Польському громадянину не можна відмовити в наданні паспорта, а оскільки він не підлягав вигнанню, йому не можна відмовити й у візі на в'їзд до країни»

(див.: Archiwum Akt Nowych (Warszawa). – Zesp. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. – Sygn.2249. – S.17).

¹⁹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1920. – №52. – S.907.

²⁰ Так, у ст.1 документа зазначалося:

«До остаточного встановлення кордонів територією Польської держави, на яку поширюється закон від 20 січня 1920 р. [...], уважається місто Варшава, воеводства Варшавське, Лодзьке, Келецьке, Люблінське, Білостоцьке, Познанське, Поморське, Краківське, Львівське, Тернопільське, Станіславське, Волинське, Поліське, Новоградське, а також ті землі князівства Тешинського, Спішу та Орави, які ввійшли до складу Польської держави»

(див.: Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – №39. – S.544).

²¹ Федевич К. Галицькі українці у Польщі... – С.93–94.

«Офіцери, а серед них і вище командування, є головними винуватцями паніки. Вони передбачають поразку, видають рядовим накази, які провокують їх до втечі, самі ж не супроводжують відступаючих, а на автомобілях чи кінно випереджають їх, не думаючи, як зібрати особовий склад. У Білостоку та у Східній Галичині цивільна адміністрація виступала проти евакуації. Проте військове керівництво видало загальний наказ про поспішну евакуацію, чим спровокувало безлад»²².

Іншим важливим чинником, який не давав змоги успішно провести призов, залишався невизначений державно-правовий статус Східної Галичини²³. Пам'ять про недавні бої за незалежність і відчуття національної кривди зумовили неприхильне ставлення українців до Польщі, яку вони вважали окупантом і не визнавали польську адміністрацію у краї²⁴. Власне, обидві ці обставини, а також заклики екзильного уряду ЗУНР бойкотувати призов спонукали українців уникати служби у чужій для них армії²⁵. Зауважимо, що якогось повального вступу до війська не було й серед місцевих поляків. Загалом немає інформації про кількість мешканців Східної Галичини, котрі поповнили ряди армії. Найімовірніше, як стверджує польський дослідник П.Ставецький, перший загальний призов у цьому регіоні виявився провальним²⁶. Вище керівництво країни було вкрай стурбоване такими результатами призовної кампанії. 11 серпня 1920 р. Рада оборони країни видала розпорядження, яким погрожує втратою громадянства за невиконання військового обов'язку²⁷.

Утім, фіаско першого офіційного призову українців Східної Галичини не означало відмови властей від залучення їх до лав польської армії. Поодинокі випадки насильного призову українців зафіксовано навесні 1919 р. Газета «Український прапор» постфактум повідомляла про випадок примусової відправки до війська 7 українців – мешканців села В'язниця Ярославського повіту, у лютому того року. Попри протести місцевих жителів, подібні ситуації виникали й в інших селах, зокрема Неліковичах, Монастирі, Червоній Волі, Шивському²⁸.

Наприкінці 1920 р. приклади насильного призову українців почастишали. Промовистим фактом зловживань із боку польської влади став випадок,

²² ZNiO. – Dział rękopisów. – Papiery Kazimierza Sosnkowskiego. – Rkps.16501/II. – S.31.

²³ Kowalski T. Mniejszości narodowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej... – S.95–96.

²⁴ Krotofil M. Ukraińcy w Wojsku Polskim... – S.125.

²⁵ Мобілізація в Сх. Галичині // Український прапор. – 1920. – 8 травня. – С.3.

²⁶ Stawecki P. Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej. – S.12.

²⁷ У п.1 передбачалося три випадки, коли особа може втратити громадянство:

«Самовільно залишив службу в польському війську й перебуває за межами країни або ж на території, окупованій ворогом; із метою ухилення від проходження військової служби залишив межі країни та перебуває за кордоном; постійно перебуває за межами країни й упродовж трьох місяців, починаючи від дня вручення іменного виклику на військову службу чи від дня оголошення загального призову на військову службу, не зголосився для виконання військового обов'язку в консульство, дипломатичне представництво чи військові органи влади»

(див.: Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1920. – №81. – S.1474).

²⁸ Ляхи насильно беруть українців до своєї армії // Український прапор. – 1919. – 1 жовтня. – С.4.

котрий трапився з мешканцем села Ставчани Городоцького повіту Михайлом Залеським. Після повернення з лав Української галицької армії восени 1920 р. його було заарештовано та ув'язнено в Городку, звідки й відправлено до польського війська. Отримавши відпустку, він в армію більше не повернувся. Наслідком цього кроку стали погрози на адресу його батьків з боку місцевої поліції, а також неодноразові обшуки в помешканнях його родичів²⁹. За декілька днів замість нього до війська взяли його брата Івана. Зрештою, через загрозу призову третій брат змушений був переховуватися, залишивши дружину й дітей³⁰. Випадки примусового призову траплялись і в інших місцевостях, зокрема у Дрогобицькому повіті Львівського воеводства, у Чортківському та Збаразькому повітах на Тернопільщині. Обурення у мешканців Східної Галичини викликали наміри польських властей на місцях скласти, за наказом повітових команд поповнення, списки чоловіків, які в майбутньому могли підпасти під призов³¹. Про ці випадки уряд ЗУНР в екзилі повідомив Лігу Націй. Під тиском західних держав міністерство військових справ Польщі зупинило призов українців у краї³². І все ж поодинокі випадки насильної мобілізації траплялися навіть 1921 р.³³

Попри скасування призову українців у Східній Галичині, у лавах польської армії служило їх уже чимало. Так, за підрахунками польського дослідника Р.Тожецького, станом на 1 квітня 1922 р. нараховувалося 12 397 українців, що становило 8,4% загальної кількості армії Польщі³⁴. Головним чином це були вихідці з Волині, Холмщини, Лемківщини, оскільки, як стверджують сучасні польські дослідники, у війську існував поділ на «українців» та «русинів»: перші – вихідці з теренів колишньої Російської, другі – Австро-Угорської (головним чином зі Східної Галичини) імперій³⁵. При цьому, за даними М.Кротофіла, станом на 1 квітня 1922 р. у лавах польської армії налічувалося також 2497 «русинів»³⁶. Подібні цифри наводить і П.Ставецький³⁷.

²⁹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.1. – Оп.4. – Спр.20. – Арк.8–8 зв.; Нога галицького уряду до Ради амбасадорів в справі нових безправств польської окупаційної влади у Східній Галичині // Український прапор. – 1921. – 22 мая. – С.3.

³⁰ Нога галицького уряду до Ради амбасадорів в справі нових безправств польської окупаційної влади у Східній Галичині. – С.3.

³¹ Там само.

³² *Kowalski T.* Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej. – S.77.

³³ Попри заяви уряду, що українців не призватимуть до війська, галицька преса не раз повідомляла про поодинокі випадки «добровільного призову». Підтвердженням цьому – призов у грудні 1921 р. колишнього бійця УГА, українця, греко-католика Івана Процика з Полтви Львівського повіту (див.: Військова повинність у Східній Галичині // Громадський голос. – 1922. – 14 жовтня. – С.2).

³⁴ Українців спрямовували на службу в піхоту, кінноту, артилерію. Наприклад, у піхотних військах служило 6,5 тис. осіб, або 9,34% від загальної кількості піхоти й 52,4% від загальної кількості всіх українців у польському війську; у кавалерії – 2,5 тис. українців, або 13,8% від загальної кількості та, відповідно, 20% усіх українців-призовників; в артилерії цей показник дорівнював 2,4 тис., тобто 11,99% усіх військовослужбовців і, відповідно, 19,5% із-поміж усіх українців. Випадки служби українців в авіації (184 особи) або ж у частинах зв'язку (20 осіб) були поодинокими (див.: *Torzecki R.* Kwestia ukraińska... – S.138).

³⁵ *Krotofil M.* Ukraińcy w Wojsku Polskim... – S.128; *Matelski D.* Mniejszości narodowe w Wojsku Polskim w 1922 r. – Poznań, 1995. – S.27; *Руккас А.* Вояки-українці в польській армії... – С.21.

³⁶ *Krotofil M.* Ukraińcy w Wojsku Polskim... – S.128.

³⁷ У результаті проведеного призову у грудні 1921 р., у тому числі на територіях, що входили

Перший загальний офіційний призов у Східній Галичині міністерство внутрішніх справ Польщі оголосило 29 листопада 1922 р. на підставі рішення уряду від 20 листопада та листа міністра військових справ від 29 листопада 1922 р. Згідно з рескриптом МВС, призов відбувався у два етапи: на першому діяли лікарсько-оглядові комісії, що визначали придатність юнаків до служби, на другому – придатні до служби у війську призовники повинні були з'явитися до повітових команд поповнення для відправлення у військові частини³⁸.

Згідно з розпорядженням міністерства внутрішніх справ, роботу лікарсько-оглядових комісій було призначено на 10–24 грудня. Упродовж цього часу до них мали з'явитися юнаки, у тому числі непольської національності, 1900 і 1901 років народження всіх повітів Тернопільського, Станіславського та частини Львівського воеводств. В останньому рескрипт міністра поширювався на такі повіти: Бібрка, Бжозув, Цешанув, Добромиль, Дрогобич, Городок (Грудек Ягеллонський), Ярослав, Яворів, Львів (місто й повіт), Ланьцут, Мостиська, Ніско, Перемишль, Пшеворськ, Рава-Руська, Рудки, Самбір, Сокаль, Старий Самбір, Жовква³⁹. Згідно з цим самим рескриптом, лікарському огляду підлягали також ті особи, які раніше отримали відтермінування від призову, були визнані тимчасово непридатними до служби або придатними тільки для народного ополчення, а також ті, хто перебував у війську й був звільнений⁴⁰. Про час і місце прибуття призовників мали сповістити повідомленнями, видрукуюваними українською та польською мовами у військовій друкарні й завчасно розісланими кур'єрською поштою старостам гмін для подальшого розповсюдження. Водночас останні, згідно з розпорядженням властей воеводства, повинні були здійснити підготовку для належного проведення призовної кампанії.

Керівництво країни прагнуло, щоб перший загальний призов у Східній Галичині відбувся спокійно, без ексцесів – цього, за словами інспектора армії генерала Ст.Галлера, вимагали «загальнодержавні інтереси і світова громадська думка»⁴¹. Тож старости гмін повинні були ретельно підготувати списки призовників на основі парафіяльних церковних метрик, а також надати приміщення для діяльності лікарсько-оглядових комісій. Крім того, старост зобов'язували провести роз'яснювальну роботу серед молоді, повідомити про кримінальну відповідальність за невиконання військового обов'язку. При цьому для забезпечення правопорядку залучалися посилені наряди поліції у співпраці з військовими⁴². На час діяльності комісій було заборонено продаж алкоголю⁴³.

раніше до складу Російської імперії, польська армія налічувала 188,2 тис. осіб: 147,4 тис. становили поляки, 12,4 тис. – українці, 12,5 тис. – білоруси, 8,9 тис. – євреї, 2,5 тис. – «русини», 2,3 тис. – росіяни, 1,8 тис. – німці, 224 особи – чехи (див.: *Stawecki P. Polityka narodowościowa w woj-sku Drugiej Rzeczypospolitej.* – S.13).

³⁸ ДАЛЮ. – Ф.243 а. – Оп.1. – Спр.374. – Арк.6; *Руккас А.* Вояки-українці в польській армії... – С.17.

³⁹ ДАЛЮ. – Ф.243 а. – Оп.1. – Спр.374. – Арк.6.

⁴⁰ Там само. – Арк.6–6 зв.

⁴¹ Там само. – Арк.14.

⁴² Там само. – Арк.6 зв.

⁴³ Там само. – Арк.7.

Військово-політичне керівництво країни допускало ймовірність більшовицької агітації та спроб місцевих активістів перешкодити проведенню призову й відправці юнаків до військових частин⁴⁴. Ці побоювання загалом виявилися перебільшеними, хоча поодинокі спроби завадити перебігу призовної кампанії у Східній Галичині все ж були. Наприклад, випадок, що трапився у Львові в ніч на 4 грудня 1922 р., коли, за повідомленням місцевої поліції, «невідомі особи» позивали оголошення про час і місце діяльності лікарсько-оглядових комісій. Щоправда невдовзі аналогічні оповіщення було поновлено⁴⁵.

5 грудня 1922 р. Львівське воеводське управління видало розпорядження, в якому окреслювалися основні заходи, спрямовані на забезпечення порядку й успішного проведення призову⁴⁶. Наступного дня дирекція місцевої поліції розіслала значну кількість примірників оголошення про заборону агітації проти проходження медичного огляду, а отже й військової служби, із вимогою затримувати та карати винних (від 6 годин до 14 днів)⁴⁷.

Попри всі організаційні заходи перші дні діяльності лікарсько-оглядових комісій засвідчили, що більшість новобранців відмовлялася з'являтися добровільно. Небажання вступати до польського війська проявляли юнаки не тільки Львова, а й інших теренів Східної Галичини. Примітно, що ухилялися від призову не тільки етнічні українці. За повідомленням тернопільського воеводи від 14 грудня 1922 р., чимало євреїв призовного віку з Бережанського повіту напередодні явки до медичної комісії втекли до Львова⁴⁸. Тож 20 грудня 1922 р., ще до офіційного завершення першого етапу призовної кампанії, інспектор 5-ї армії видав розпорядження про продовження діяльності лікарсько-оглядових комісій до 8 січня наступного року. При цьому передбачалося, що «поліція при асистуванні військових якнайенергійніше доставлятиме новобранців для медогляду, для чого створюються додаткові комісії». Військові мали відігравати лише допоміжну функцію ескортів. Водночас, за задумом влади, проведення «додаткового» призову «повинно було зламати в населення думку, що розпорядження державної влади можна ігнорувати»⁴⁹.

Як наслідок, із другої половини грудня 1922 по 8 січня 1923 рр. органи поліції за допомогою військових активно забезпечували «добровільну» явку призовників для лікарського огляду. За свідченням галицьких часописів, головним чином «Громадського вісника», зловживання з боку армії та правоохоронців були доволі частими. Польська преса, за винятком окремих коротеньких повідомлень, цієї теми взагалі не торкалася⁵⁰.

⁴⁴ ДАЛО. – Ф.243 а. – Оп.1. – Спр.374. – Арк.14.

⁴⁵ Там само. – Арк.18.

⁴⁶ Там само. – Спр.372. – Арк.12.

⁴⁷ Там само. – Спр.374. – Арк.1.

⁴⁸ Там само. – Арк.23.

⁴⁹ Там само. – Арк.20.

⁵⁰ Наприкінці 1922 р., у час, коли поліція за допомогою військових «заохочувала» новобранців з'являтися до оглядово-лікарських комісій, одна з газет повідомляла: «Військовий призов пройшов спокійно. Рекрути, які заспівали гарну пісню, на правду будуть, згідно з традицією, добрими жовнірами, а старше селянство, виховане у шляхетному дусі, привітало призов як щось надзвичайне» (див.: Rusini a pobór wojskowy // Kurjer Lwowski. – 1922. – 24 grudnia. – S.2).

На шпальтах українських газет друкувалися також численні повідомлення про недотримання припису щодо заборони військовим проводити обшуки у приватних садибах. Більше того, для родин новобранців стали звичними не тільки погрози⁵¹, побиття, приниження, а й обкрадання солдатами та поліцейськими, арешти тих, хто агітував проти служби в польському війську⁵². Доволі часто мешканців сіл, де відбувався «добровільний» набір, змушували постачати продукти харчування для поліції й армії. Крім того, вони самовільно додатково забирали для себе продовольство, фураж для коней. Остерігаючись грабунків, батьки «виписали синів до бранки, щоби тільки охоронити свої комори і курники від грабунку»⁵³. Траплялися й поодинокі смертельні випадки. Так, у ніч із 2 на 3 січня 1923 р. під час обшуку садиби військовослужбовець застрелив мешканця села Герин Долинського повіту Станіславського воеводства Йосифа Гошовського. Це сталося при спробі втечі новобранця, коли поліція, за допомогою військових, мала намір силоміць допровадити його до місця засідання лікарсько-оглядової комісії⁵⁴.

На 22–24 січня 1923 р. було заплановано збір призовників до повітових команд поповнення й, відповідно, відправлення їх у війська. Осіб, які свідомо уникали мобілізації у січні 1923 р., власті намагалися доправляти у примусовому порядку. Пошуки у приватному житлі могла здійснювати тільки поліція. Правоохоронці, згідно з розпорядженням інспекторату 5-ї армії від 17 січня, мали право звертатися по допомогу до військових тільки для ескортування новобранців до повітових команд поповнення⁵⁵.

Як свідчать документи, більшість призовників у визначений час до пунктів збору не з'явилися. Так, у місті Львові зі 170 новобранців, запланованих для відправки у війська 22 січня, прибуло лише 30 осіб, наступного дня з 200 очікуваних – тільки 75⁵⁶. Аналогічна ситуація спостерігалась і

⁵¹ Яскравим прикладом «агітації» призовників прибути до оглядово-лікарських комісій став випадок, який трапився на Косівщині, коли «перед асентерунком (набір у військо – *І.М.*) грозили жандармерія і військо, що утікачі (від бранки) будуть розстріляні, а хати їх – спалені» (див.: Громадський вісник. – 1923. – 4 січня. – С.3).

⁵² У січні 1923 р. український часопис повідомляв про один із випадків боротьби з агітацією проти призову:

«Дня 20 грудня 1922 р. арештувала поліція з Гасендорфу (вулиця у селі Уличне Дрогобицького повіту – *І.М.*) студента Івана Гарасимяка і закованого відпровадила на постерунок, де він просидів ще три години скований. Другого дня без переслухання відвезено його до староства в Дрогобичі під закидом агітації проти асентерунку. В старостві комісар Русинський сказав до нього: “Пан мувіл попівсовим – не йдїть до асентерунку, бо як підете, то ви пропаля і Україна пропаля” і засудив на 14 день до арешту. Коли заарештований зажадав свідків, комісар відповів, “то пану ніц не поможе”»

(див.: Військова бранка у Сх. Галичині // Громадський вісник. – 1923. – 17 січня. – С.4).

⁵³ Про подібні випадки в Бучацькому (села Переволока, Губин, Соколів), Гусятинському (с. Целїв) повітах Тернопільського воеводства, Дрогобицькому (с.Уличне), Рудківському (села Чайковичі, Кубайовичі, Купновичі) повітах Львівського воеводства повідомляла тогочасна галицька преса (див.: Військова бранка у Сх. Галичині // Громадський вісник. – 1923. – 2 січня. – С.1; 17 січня. – С.4; 18 січня. – С.3; 19 січня. – С.5).

⁵⁴ Там само. – 1923. – 1 лютого. – С.4.

⁵⁵ ДАЛО. – Ф.243 а. – Оп.1. – Спр.372. – Арк.37 зв.

⁵⁶ Там само. – Арк.38.

в повітах Львівського⁵⁷, а також Тернопільського та Станіславського воеводств. Про небажання українців добровільно йти до лав польської армії свідчили випадки, котрі трапилися в Косівському⁵⁸, Снятинському⁵⁹ повітах Станіславщини. Зокрема, місцеві юнаки, аби уникнути відправки до війська, часто переховувалися в лісах або ж тікали в УСРР, на Буковину (в той час перебувала в складі Румунії) чи до Чехословаччини⁶⁰. Окрім утеч поширеною спробою уникнути військової служби тут стали численні випадки травмування напередодні призову, інколи, як повідомляла поліція, навіть самоушкодження⁶¹. Доволі напружено призов проходив у Тернопільському воеводстві, де неявка до повітових команд поповнення була поширеним явищем. До речі, саме тут стався чи не єдиний випадок збройного опору. 23 січня 1923 р. призовники з села Денисова й навколишніх поселень ухвалили рішення не йти до війська та розійшлися по домівках, будучи озброєними. Спроби поліції, військових локалізувати спонтанний виступ призвели до перестрелки, під час якої загинуло декілька солдатів і поліцейських. Коли ж підійшло підкріплення «з 60 кінними і пішими поліціантами і машиновими крісами (кулеметами – *І.М.*)», то «рекрути розбіглись в невідомім напрямку»⁶².

Призов завершився 24 січня 1923 р., однак поліція у супроводі військових надалі продовжувала мобілізацію юнаків зі Східної Галичини за звичним сценарієм. Про випадки погроз, облав і примусової відправки до війська місцеві часописи повідомляли ще в березні, квітні й навіть на початку травня 1923 р. При цьому кількість новобранців, котрі мали прибути в повітові команди поповнення, була доволі великою. Наприклад, у Самборі на 5 березня з запланованих 107 призовників у цих командах було зафіксовано лише 15 осіб. Аналогічною була ситуація у Стрийському, Жидачівському, Золочівському, Радеківському, Збаразькому й інших повітах⁶³. До початку травня 1923 р. призов в основному було завершено.

На тлі призовної кампанії відбулася подія, яка визначила долю Східної Галичини до самого початку Другої світової війни: 15 березня 1923 р. Рада

⁵⁷ Громадський вісник. – 1923. – 11 лютого. – С.7; 23 лютого. – С.5.

⁵⁸ У перший день призову на Косівщині ніхто з новобранців до повітових команд поповнення не прибув. Власті розпочали примусовий набір із використанням військових, які вилучували новобранців по лісах та інших схованках. При цьому в с. Микитинець «на покриття коштів експедиції забрано в кожного з батьків по пів сонтара збіжа», а у с. Хімчин «виносила аналогічна «контрибуція» по 1 сонтарі сина і по 1000 марок на «свента» для жовнірів» (див.: Дописи з краю (Бранка, реєстрація, карні експедиції, господарка поліції і війська) // Громадський вісник. – 1923. – 15 лютого. – С.5).

⁵⁹ Там само. – 1923. – 23 січня. – С.7.

⁶⁰ Про обставини проведення призову у Снятинському повіті преса повідомляла: «Значна часть новобранців з північної частини повіта, около 100 людей, ще перед бранкою «виемігрували» за Збруч і на Буковину. З полудневих сіл коло 30 людей опинилося на Чехо-Словаччині, решта біля 700 хлопців криється по лісах». Аналогічна інформація наводилася стосовно Косівського повіту (див.: Громадський вісник. – 1923. – 13 лютого. – С.3; 1 марта. – С.7).

⁶¹ ДАЛО. – Ф.243 а. – Оп.1. – Спр.374. – Арк.49 зв.

⁶² Виступ рекрутів в повіті Тарнопольськім // Українське життя. – 1923. – 11 лютого. – С.3.

⁶³ Громадський вісник. – 1923. – 11 лютого. – С.7; 21 лютого. – С.5; 28 лютого. – С.5–6; 14 березня. – С.5; 20 березня. – С.3.

амбасадорів визнала належність регіону до Польщі. Це автоматично перетворило східногалицьку проблему з міжнародної на суто внутріпольську справу й, за словами Р.Тожецького, «стало поворотним моментом у житті галицького суспільства»⁶⁴. Відтепер продовження проведення призову стало цілком правомочним, попри численні зловживання й порушення.

Таким чином, у результаті проведення першого загального призову у Східній Галичині до лав польської армії було мобілізовано 24 859 українців («русинів»), що становило 73,65% від усіх новобранців зі Станіславського, Тернопільського і 21 повіту Львівського воєводств. Станом на 1 травня 1923 р. у війську служило 24 517 «русинів» і 18 744 «українців» (відповідно 9,59% і 7,33%). Загалом у польській армії перебували 43 261 особа українського походження, або 16,92% загальної чисельності збройних сил⁶⁵. Для більшості з них військова служба виявилася не виконанням обов'язку, а вимушеною повинністю. За словами українського посла у сеймі, це для українців було «найтрагічнішим, просто незносним тягарем»⁶⁶.

Попри різні суб'єктивні/об'єктивні чинники, українці поступово сформували позитивний образ українця-військовослужбовця та створили собі добру репутацію в очах офіцерів⁶⁷. Позитивні відгуки публікувалися й у пресі. Так, у 1926 р. газета «Український революціонер», покликаючись на німецький часопис «Danziger Neuste Nachrichten», повідомляла: «Зачудовання мусять викликати звістки про те, що білоруси і українці, втягнені здебільша до познанських полків, є як виказалось добрими польськими жовнірами, яким можна довірити і які без вагання йдуть за своїми полководцями»⁶⁸.

Аналіз джерел та дотичних наукових розвідок дає підстави зробити певні висновки:

1. Від початку створення польської армії восени 1918 р. військово-політичне керівництво країни не розглядало терени Східної Галичини як джерело поповнення військ з огляду на польсько-українську війну, а після її закінчення – невизначений державно-правовий статус цих територій. Саме ця обставина, а також несприятлива воєнно-політична ситуація (польсько-більшовицька війна) стали перешкодою для проведення влітку 1920 р. першого загального призову на теренах Східної Галичини. Поодинокі випадки призову українців до польської армії були здебільшого результатом насильницьких і протиправних дій місцевої адміністрації.

2. Упродовж 1918–1921 рр. керівництво Польщі, прагнучи інтегрувати території колишньої Австро-Угорської монархії, готувало правове підґрунтя для залучення українців, як і представників інших національностей, до служби в польській армії.

3. Перший призов, ініційований державною владою восени 1922 р., відбувся на тлі невизначеності юридичного статусу території Східної

⁶⁴ Torzecki R. Kwestia ukraińska... – S.6.

⁶⁵ Krotofil M. Ukraińcy w Wojsku Polskim... – S.128.

⁶⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 193 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 3 kwietnia 1925 r. – Warszawa, 1925. – S.67.

⁶⁷ Stawecki P. Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej. – S.30–31.

⁶⁸ Русин добри жолнеж // Український революціонер. – 1926. – 10 липня. – №1. – С.3–4.

Галичини, що суперечило нормам міжнародно-правових документів. Це, а також небажання українців служити в армії Польщі, яку вважали винуватцем втрати державності, спонукало багатьох новобранців усіма можливими способами уникати мобілізації: вони переховувалися, тікали за кордон або ж удавалися до самотравмування, про що неодноразово повідомляла місцева поліція.

The article analyzes the preparation and performance of the first conscription in Eastern Halychyna, organized by military and political authorities. The author shows the difficulties of the campaign and the attitude to newcomers in Polish armed forces.

Keywords: *Eastern Halychyna, Poland, Polish armed forces, conscription, "volunteers", district recruitment team.*

